

میزان قانونگرایی دانش آموزان و عوامل مرتبط با آن

سیدعلیرضا افشانی^۱

استادیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه یزد

(تاریخ دریافت ۱۳۸۹/۳/۲۵، تاریخ پذیرش ۱۳۹۰/۱۰/۶)

چکیده:

مطالعه حاضر با در نظر گرفتن نقش مهم قانونگرایی در بسترسازی برای پیشرفت و توسعه از یک سو و نقش تأثیرگذار دانش آموزان در آینده جامعه از سوی دیگر، به بررسی میزان قانونگرایی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن در بین دانش آموزان مقاطع متوسطه شهر یزد پرداخته است. روش این تحقیق از نوع پیمایش بوده است. جمعیت آماری تحقیق را کلیه دانش آموزان دوره متوسطه در شهر یزد در سال تحصیلی ۹۰-۸۹ تشکیل می‌دادند. با استفاده از فرمول کوکران، حجم نمونه دانش آموزان ۳۸۴ نفر مشخص گردید. در این تحقیق ترکیبی از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای و طبقه‌ای استفاده شده است. ابزار مورد استفاده، پرسشنامه محقق ساخته بود که از اعتبار محتوایی برخوردار بوده و از ضریب آلفای کرونباخ برای تعیین پایایی آن استفاده شده است. نتایج این تحقیق بیانگر این است که میزان قانونگرایی دانش آموزان در حد نسبتاً مطلوبی است؛ ضمن اینکه قانونگرایی دانش آموزان در مدرسه بیش از قانونگرایی آنها در محیط خارج از مدرسه است. میزان قانونگرایی دانش آموزان دختر بیش از دانش آموزان پسر بوده است. نتایج پژوهش نشان داد هرچه نگرش به قانون مثبت‌تر باشد میزان قانونگرایی نیز افزایش پیدا می‌کند. هر چه میزان سرمایه اجتماعی و میزان دینداری افزایش پیدا کند میزان قانونگرایی نیز افزایش پیدا می‌کند ولی رابطه میزان استفاده از رسانه‌های جمعی با میزان قانونگرایی معکوس بود. همچنین هر چه میزان تحصیلات پدر و مادر افزایش پیدا کند و پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده بالاتر باشد، میزان قانونگرایی نیز بیشتر است.

کلید واژه‌ها: قانونگرایی، نگرش به قانون، دانش آموز، دینداری، سرمایه اجتماعی

۱. آدرس الکترونیکی: afshanalireza@yazduni.ac.ir

بیان مسأله

قانون‌گزینی و قانون‌گرایی در جامعه به منزله رد یا پذیرش منطق قانون است؛ در واقع قانون‌پذیری، پذیرش آگاهانه و آزادی اکثریت مردم از قوانین و مقررات در جامعه و عمل به آنهاست. قانون‌پذیری با ویژگی‌های شخصیتی فرهنگ عمومی جامعه، ساختارهای عمومی و سازمان افکار و شخصیت افراد متناسب است (علی محسنی، ۱۳۸۴: ۶). از طرفی قانون‌گزینی نوعی جهت‌گیری نسبت به هنجارهای قانونی است که بر اساس آن فرد عدم رعایت این هنجارها را بر پیروی از آنها ترجیح می‌دهد (رضایی، ۱۳۸۴: ۵۸). بدین ترتیب هر نوع اختلال ایجاد شده در نظم اجتماعی، تضعیف قانون و تهدید امنیت جامعه را در بر خواهد داشت و به عبارت بهتر هر نوع لطمه به قانون باعث خدشه‌دار شدن نظم و امنیت در جامعه و به سان مانعی بر سر راه توسعه اجتماعی خواهد بود.

پیوند میان انسان و قانون از برجسته‌ترین شاخص‌های تاریخ اجتماعی زندگی بشر است. قانون‌گرایی، یعنی حفظ و اجرای قوانین به طور عادلانه و رعایت حقوق همه افراد. بر این اساس، جامعه‌ای قانون‌گراست که در آن قوانین رعایت شده، همه مردم در برابر اجرای قوانین مساوی بوده، رهبران آن قانون‌پذیرترین انسان‌ها باشند. احترام به قانون از جمله بایسته‌های روابط اجتماعی است، چرا توافق بر سر وجود قواعدی ناظر بر نظم و نسق دادن روابط انسانی، بدون احترام به آنها، هر قانون را از محتوا تهی می‌کند و نمی‌تواند ضامن نظم و امنیت اجتماعی باشد (نیاورانی، ۱۳۸۶: ۲۶۰).

روند قانون‌گرایی طی فرآیند اجتماعی شدن و جامعه‌پذیری آدمی از کودکی تا بزرگسالی به دست می‌آید. در واقع، جامعه‌پذیری و اجتماعی شدن فرآیندی است که انسان‌ها به کمک آن، ارزش‌ها، باورها و معیارهای رفتاری را که فرهنگشان از آنها انتظار دارد، می‌آموزند. از سوی دیگر، قانون‌گزینی نوعی جهت‌گیری نسبت به هنجارهای قانونی جامعه است که منجر به کجروی یا انحراف از قوانین می‌شود و در همه جوامع، نوعی معضل اجتماعی به حساب می‌آید. انسان‌ها برای ارضای نیازهای خود با دیگران روابط اجتماعی دارند و این روابط با وصف پیچیدگی داری انتظام و قاعده‌مندی است. میزان پایبندی مردم و پیروی آنها از هنجارها و قواعد، رفتار اجتماعی را متفاوت می‌سازد. از جمله اجزای آشکار هنجارهای اجتماعی که در تعیین و کنترل رفتار اجتماعی افراد و

گروه‌ها نقش دارد، قانون است. قانون، قاعده‌ای حقوقی است که بوسیله دولت حمایت و تنظیم می‌گردد (کاتوزیان، ۱۳۶۶: ۵۴۷). آنچه قانون را از سایر هنجارهای اجتماعی مجزا می‌سازد، جنبه آگاهانه و عقلانی آن در تهیه و تدوین است که غالباً به عنوان اصول و قواعدی برای تنظیم رفتار اجتماعی و حفظ انسجام اجتماعی تهیه و ابلاغ می‌شود. جامعه قانونمدار راه به سوی توسعه و پیشرفت دارد؛ از این رو شناسایی میزان قانونگرایی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن و همچنین بررسی راه‌های افزایش قانونگرایی در هر اجتماع، از ابزارهای تجهیز کننده مسیر توسعه در آن است.

پذیرش قوانین جامعه از طرف عامه مردم، ایجاد نظم در سطوح مختلف جامعه را در پی دارد. جوامعی به توسعه دست یافتند که در خود افرادی وفادار به قانون را پرورش داده‌اند. پایبندی و دل‌بستگی افراد جامعه به قوانین و اجرای صحیح آنها و یا بی‌اعتنایی به قوانین و شانه خالی کردن از اجرای درست آنها دارای آثار و نتایج آشکار و پنهان در ابعاد اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی است.

اساساً آسیب‌های اجتماعی ناشی از روابط انسانی است که جامعه را به طور جدی تهدید می‌کند، یا تقاضاهای افراد کثیری را مانع می‌گردد. آسیب اجتماعی وقتی به وجود می‌آید که به نظر می‌رسد نهادهای تنظیم کننده روابط بین افراد با شکست روبه‌رو شده و دچار تزلزل شوند که نتیجه آن شکل‌گیری شکاف‌های عمیق بین افراد است. بنابراین در چنین شرایطی شاهد دوگانگی انسان‌ها از نظر وضعیت فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی خواهیم بود که باعث می‌شود افرادی که از توانمندی پایینی برخوردارند به تقاضاها و تأمین نیازمندی‌های خود در چارچوب نهادهای مدنی دست پیدا نکنند. در این وضعیت، به قوانین تنظیم کننده روابط انسان‌ها مورد بی‌احترامی قرار می‌گیرند و متزلزل می‌شوند، زیرا قانونمندی و پذیرش قانون ریشه در ساختارهای جامعه دارد و در رابطه با فرهنگ عمومی جامعه قابل بررسی است (کلانتری و دیگران، ۱۳۸۴: ۳).

هیچ جامعه‌ای نمی‌تواند بدون رعایت قوانین حاکم بر کشور، به پیشرفت و توسعه دست یابد. آنچه مسلم است رعایت قوانین حاکم بر جامعه به هر شکل که باشد با توسعه و پیشرفت همبستگی مستقیم دارد؛ یعنی اگر در جامعه‌ای اکثریت مردم قوانین را در عمل رعایت کنند، می‌توان امیدوار بود که به اهداف توسعه برسند؛ و برعکس اگر قانون،

ایده آل‌ترین قوانین هم باشد، ولی مردم به آن بی‌توجهی کنند، پیشرفت چنین جامعه‌ای دور از دسترس خواهد بود (علمی، ۱۳۸۴: ۵۲).

قانونگرایی از مؤلفه‌هایی است که به‌خوبی می‌تواند در تقویت وحدت ملی ایفای نقش کند. به موازات پیشرفت و تحول جوامع، اهمیت قانون در مقایسه با هنجارهای اجتماعی دیگر در تنظیم روابط و رفتارهای اجتماعی به نحو چشمگیری بیشتر می‌شود (علمی، ۱۳۸۴: ۵۴).

اغلب نظرسنجی‌ها و تحقیقاتی که به سنجش میزان قانونگرایی در ایران پرداخته‌اند، به این نتیجه رسیده‌اند که در ایران تمایل زیادی به رعایت قانون در جامعه دیده نمی‌شود (محسنی، ۱۳۷۹؛ آزاد ارمکی، ۱۳۷۹؛ نظرسنجی صداوسیما، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴ الف، ۱۳۷۴ ب، ۱۳۷۷؛ علیخواه، ۱۳۸۱؛ علی محسنی، ۱۳۸۴؛ کلاتری و دیگران، ۱۳۸۴؛ رضایی، ۱۳۸۴).

حال سؤال این است که دانش‌آموزان در جایگاه آینده‌سازان کشور، چه قدر به رعایت قانون و مقررات پایبند هستند؟ آیا بین دانش‌آموزان دختر و پسر به لحاظ میزان قانونگرایی تفاوت هست؟ آیا بین متغیرهای میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی، میزان دینداری، میزان سرمایه اجتماعی، پایگاه اقتصادی-اجتماعی و نگرش به قانون با میزان قانونگرایی ارتباط وجود دارد؟ چه راهکارهایی برای افزایش قانونگرایی دانش‌آموزان هست؟ پژوهش حاضر در قالب یک پژوهش پیمایشی در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر یزد، پاسخ سؤال‌های یاد شده را بررسی نموده است.

تحقیقات داخلی

علی‌وردی‌نیا (۱۳۷۳) در تحقیق خود با عنوان «مطالعه جامعه‌شناختی میزان قانون‌ستیزی در استان مازندران» نشان داد که از میان سه متغیر صنعتی شدن، میزان سواد، توسعه شهری در استان مازندران، مهمترین پیش‌بینی‌کننده قانون‌ستیزی در شهروندان، متغیر صنعتی شدن بوده است.

پژوهش دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی استان آذربایجان شرقی (۱۳۷۵) به این نتیجه رسید که تربیت نادرست خانوادگی (۷۵/۶ درصد)، تأثیر مجریان قانون (۷۱/۲ درصد)، تأثیر مشکلات اخلاقی و روحی (۶۷/۲ درصد)، مشکلات اقتصادی (۶۲/۲ درصد)، تأثیر ضعف قوانین (۴۸/۴ درصد)، از جمله عواملی بودند که در نادیده گرفتن قوانین مؤثر بوده‌اند.

نتایج تحقیق دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی استان آذربایجان غربی (۱۳۷۵) نشان داد که عواملی چون آموزش قوانین از طریق رسانه‌های گروهی، رعایت کردن قوانین توسط مسئولان، تبعیض قائل نشدن در میان افراد جامعه، رسیدگی به مشکلات، عمل کردن طبق احکام اسلامی، سرلوحه قرار دادن وجدان کاری و انضباط اجتماعی، ایجاد کار برای نوجوانان و جوانان، خودسازی و خودشناسی، جایگزین کردن ضابطه به جای رابطه، با صداقت و قاطعیت رفتار کردن... از جمله عواملی هستند که می‌توانند در ترویج و گسترش روحیه قانون‌پذیری افراد جامعه، نقش مؤثری داشته باشند.

نتایج تحقیق رازقی سیدابوصالحی (۱۳۷۷) نشان می‌دهد که از میان عوامل مرتبط با قانون‌گریزی از جمله توزیع نابرابر درآمدها در استان‌ها و بالا بودن نرخ مهاجرت در استان‌های کشور، میزان سواد افراد در خصوص قانون‌شکنی، میزان تورم و شاخص‌های اقتصادی، میزان شهرنشینی، بیکاری، الگوهای بهینه‌سازی توسعه یعنی نرخ مناسب رشد جامعه، بیشترین همبستگی (۵۸ درصد) به عامل مهاجرت در استان‌ها مربوط بوده است و پس از آن ضریب جینی به میزان ۴۲ درصد با قانون‌شکنی در استان‌ها همبستگی داشته و بقیه متغیرها همبستگی معناداری نداشته است.

نتایج تحقیق محسنی (۱۳۷۸) نشان داد بین جنسیت و وضعیت تأهل پاسخگویان و نگرش آن‌ها در خصوص اطاعت از قانون رابطه معناداری نبوده است، ولی بین سن پاسخگویان و اطاعت از قانون رابطه معناداری وجود داشت. بدین معنا که جوان‌ترها بیشتر موافق عدم اطاعت از قانون هستند. همین‌طور با کاربرد بیشتر رسانه‌ها و مطبوعات توجه به قانون بیشتر می‌شود. علاوه بر این، نگرش درباره اطاعت از قانون رابطه معناداری با شاخص رضایت اجتماعی نشان نمی‌دهد. همچنین کسانی که خانوار خود را از نظر رفاه در سطح پایین‌تری ارزیابی می‌کنند، مخالفت بیشتری با عدم اطاعت از قانون ابراز کرده‌اند.

یافته‌های پژوهش علیخواه (۱۳۸۱) که از مطالعه ۸۰۶ نفر از شهروندان تهرانی بالای ۱۸ سال به دست آمد، حاکی از آن است که متغیر سن با رعایت قانون رابطه مستقیم دارد و متغیر جنسیت نیز با رعایت قانون رابطه دارد؛ به طوری که زنان از مردان قانون‌نگراترند.

یافته‌های پژوهش کلانتری و دیگران (۱۳۸۴) نشان داد که قانونگرایی زنان و شهروندان متأهل بالاتر از مردان و شهروندان مجرد است. همچنین قانون‌گریزی طبقات پایین نیز

نسبت به طبقات متوسط و بالا بیشتر بود. قانونگرایی به متغیرهای شهروندی، مشارکت اجتماعی، نگرش دینی و نگرش به قانون بستگی دارد.

پژوهش فخرایی (۱۳۸۶) نشان داد بین درجه قانون‌پذیری و متغیرهای جنسیت و شغل، رابطه معنی‌داری نیست، ولی متغیرهای سواد و سن رابطه معنی‌داری با گرایش به قانون دارند.

پژوهش واحدی و دیگران (۱۳۸۸) نشان داد چهار متغیر (عمومیت قانون، مذهب افراد، میزان شناخت فرد نسبت به قانون و ترس از مجازات) دارای بیشترین توان پیش‌بینی‌کنندگی قانونگرایی هستند.

تحقیقات خارجی

براساس مطالعه انجام شده در کشور انگلستان، مشخص شده است که میزان قانونگرایی افراد، تابع سطح شهروندی و پیروی از الگوهای شهری است. امور شهروندی عبارتند از سطح ارتباطات اجتماعی با دیگران، توانایی استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات، سطح خودآموزی و تلاش در جهت ارتقای مهارت‌های ارتباط با دیگران و کار با ابزارهای زندگی و الکترونیکی، احساس توانمندی حل مشکل و دامنه کار با دیگران است که نتیجه آن دربرگیرنده آثار مثبت شهروندگرایی به قانونگرایی است (Richards, 2004).

همچنین یافته‌های مطالعه کوکرهام و کوهن^۱ (۱۹۸۰) که از مطالعه‌ای بر روی ۶۷۲ نفر از سربازان نظامی آمریکا انجام شد، حاکی از آن است که سربازان نظامی در جنگ نسبت به سایر شهروندان آمریکایی پذیرش بیشتری در مقابل انجام دستور ضدقانونی و ضداخلاقی دارند و بنابراین میزان اعمال ضدقانونی و مرتبط با قانون‌گریزی آن‌ها بیشتر است.

مطالعه هال^۲ (۲۰۰۳) که در مورد میزان اعتقاد به قانون و حمایت از قانون از ۷۱ نفر از افرادی که ازدواج با همجنس در آمریکا داشتند انجام شد، به این نتیجه رسید که تمام نمونه‌های مورد بررسی، اعتقاد داشتند زنان و مردان همجنس‌خواه از لحاظ قانونی برای ازدواج خود با مشکلی برخوردار نمی‌کنند، اما حمایت فرهنگی از آن‌ها نمی‌شود. به عبارت

1. Cockerham & Cohen.

2. Hull.

بهرتر با وجود پشتوانه قانونی ازدواج با همجنس، از نظر فرهنگی در بطن جامعه، این نوع ازدواج هضم نشده است.

ملاحظات نظری تحقیق

از آن جا که هیچ نظریه‌ای که بتواند متغیرهای مختلف اثرگذار بر میزان قانونگرایی را تبیین کند یافت نشد، در این پژوهش از ترکیب نظریات مختلف و نیز تحقیقات پیشین، برای پشتوانه نظری فرضیات تحقیق استفاده شد.

از نظر بکر، گروه‌هایی که از موقعیت اجتماعی برتری برخوردارند، بیش از بقیه می‌توانند قوانین و هنجارهای مورد نظر خود را بر دیگران تحمیل کنند. واضح است که بحث در مورد سن، جنسیت و طبقه همه مربوط به میزان متفاوت قدرت افراد می‌شود و میزان قدرت تعیین‌کننده توانایی ایجاد قوانین «هنجارها» است. علاوه بر آن، نظریه آنومی و بی‌سازمانی اجتماعی نیز همبستگی معناداری میان رفتار انحرافی و عواملی چون سن، جنس، تراکم جمعیت، مذهب (دورکیم)، پیدا کردند (خوش فر، ۱۳۷۸: ۹۷).

پایگاه اجتماعی - اقتصادی صرف نظر از نام‌های گوناگونی همچون موقعیت طبقاتی یا منزلت اجتماعی که بدان می‌دهند، یکی از مهم‌ترین و کاربردی‌ترین متغیرهای مستقل در تحلیل رفتارها، ایستارها و عقاید افراد و موقعیت آن‌ها در سلسله مراتب اجتماعی است (فردو، ۱۳۸۰: ۳۱). همان‌گونه که نابرابری در فرصت‌ها در رفتار قشرهای مختلف جامعه تأثیر بسزایی می‌گذارد، این نابرابری‌ها به همان صورت در نگرش‌های اجتماعی افراد نیز مؤثر واقع می‌شود (هانتینگتون، ۱۳۷۰: ۸۲). از نظر عبداللهی، بی‌سواد و کم‌سواد، ناآگاهی و جهل به قانون، تعدد و تنوع خرده‌فرهنگ‌ها و توزیع و استفاده نابرابر از امکانات و خدمات آموزشی و فرهنگی در سطوح محلی و ملی و گسترش روزافزون ارتباطات فراملی، به پیدایش و تشدید تفاوت‌ها و تعارضات عقیدتی، ارزشی و هنجاری در بین افراد و گروه‌های اجتماعی منجر گردیده بطوری که بین نخبگان و مردم بر سر اصول و اهداف فرهنگی، فهم مشترک و وفاق وجود ندارد (عبداللهی، ۱۳۷۸: ۱۲۷).

از منظر مکتب شیکاگو تبدیل گروه‌های اقلیت به گروه‌های خرده فرهنگی همراه با «پایگاه اجتماعی - اقتصادی پایین»، به طور کلی به شیوع جرم و جنایت منتهی می‌شوند.

مرتون نیز که یکی از نظریه‌پردازان مشهور مکتب ساختاری است، توضیحات جامعه‌شناختی متقاعدکننده‌ای را در مورد ارتباط فقر و پایگاه اجتماعی پایین با قانون‌گریزی ارائه کرده است (شاو و مک‌کی، ۱۹۶۹). مرتون استدلال می‌کند که در شرایط نابهنجار اجتماعی، افراد با پایگاه اجتماعی پایین با توجه به باورها، اعتقادات و قدرت تفکر و تحلیل رفتار خود و برخی ویژگی‌های فردی دیگر، بر رفتارهای تخلف‌آمیز و غیرقانونی صحنه می‌گذارند، یا به آن عمل می‌کنند که نتیجه آن، تضعیف قانون و عادی جلوه دادن قانون‌گریزی است (صالحی، ۱۳۷۸: ۱۱۷). بکر نیز معتقد است افراد با طبقه و پایگاه اجتماعی بالاتر، قوانین و هنجارهای مورد نظر خود را بر دیگران تحمیل می‌کنند (بکر، ۱۹۹۱: ۱۸-۱۷). تأثیر و اهمیت پایگاه اقتصادی-اجتماعی بر نحوه شکل‌گیری و تنوع افکار از سوی صاحب‌نظران از جمله وبلن، مانهایم، مارکس تأکید شده است. وبلن می‌گوید: «عادات فکری با موقعیت طبقاتی و ساختار شغلی وابسته و همدوش‌اند» (کوزر، ۱۳۷۷: ۳۶۴). به عقیده مانهایم اندیشه‌ها در جامعه، تابع خاستگاه اجتماعی و شرایط زمانی و مکانی و ساختارهای اجتماعی، فرهنگی، طبقاتی و گروهی است (مانهایم، ۱۳۵۵: ۱۶۴). از نظر کولی^۱ نیز «مهم‌ترین وجه تمییز و تفکیک ساختی گروه‌های اجتماعی، طبقه اجتماعی است» (تنهایی، ۱۳۷۹: ۴۱۲).

رابرت مرتن در نظریه ساختاری فرصت توضیحات جامعه‌شناختی متقاعدکننده‌ای در مورد ارتباط فقر با قانون‌گریزی ارائه می‌کند. او استدلال می‌کند در جامعه‌ای که تأکید زیادی بر موفقیت مادی دارد و میزان دارایی را معیار موفقیت افراد می‌شناسد، ثروت یک هدف فرهنگی و اجتماعی شناخته می‌شود و غالب مردم عملاً می‌پذیرند که موفقیت، قاطعانه با معیار ثروت و مادیات سنجیده می‌شود. از آنجا که قشر کوچکی در جامعه دسترسی گسترده‌ای به امکانات و اهداف مالی و قشر وسیع‌تری دسترسی ناچیزی به شیوه‌های درآمدزا دارند، برای گروه مردم (فقرا) ابزار و هدف اجتماعی بر هم منطبق نیستند. این گروه هدف را مطلوب می‌داند، ولی امکان دسترسی به آن را ندارد. از نظر مرتن، در این شرایط مردم فقیر به روش‌های مختلف سعی بر انطباق اجتماعی

1. C. H. Cooley.

دارند. سعی این افراد در گزینش شیوه‌های انطباق با هدف اجتماعی، ممکن است به طیفی از رفتارهای مختلف، از قبیل فراهم آوردن امکانات جدید برای خود که مورد قبول جامعه نیست، یا روی آوری به رفتارهای غیرقانونی برای کسب درآمد و ثروت باشد. در مجموع، از نظر مرتن وقتی فقر در جامعه گسترش می‌یابد که جامعه ابزار و امکانات تولید ثروت را یکسان توزیع نمی‌کند و استعداد و توانایی اعضای جامعه برای تلاش مشروع نیز به طور یکسان پرورش نمی‌یابد. بنابراین، در این شرایط باید انتظار داشت که فقرا برای تطبیق‌پذیری، رفتارهای غیرقانونی بیشتری برای پاسخگویی به تقاضاها و رفع نیازهای ضروری خود انجام دهند (عبداللهی، ۱۳۷۸: ۱۲۷؛ مؤمنی، ۱۳۸۱).

مرتن استدلال می‌کند که در شرایط نابهنجار یاد شده، افراد فقیر با توجه به باورها، اعتقادات و قدرت تفکر و تحلیل رفتار خود و بعضی ویژگی‌های فردی دیگر، بر رفتارهای تخلف‌آمیز و غیرقانونی صحنه می‌گذارند، یا به آن عمل می‌کنند که نتیجه آن تضعیف قانون و عادی جلوه دادن قانون‌گریزی است. در چنین اوضاعی که قانون‌گریزی عادی جلوه داده می‌شود، آسیب اجتماعی در حوزه‌های عمومی ارتباطات انسانی گسترش می‌یابد و بخش عظیمی از رفتار قانون‌گریزانه شخص از حیطه کنترل وی خارج می‌شود (کلانتری و دیگران، ۱۳۸۴).

در همین زمینه دورکیم معتقد است که وقتی نوسانات شدید اقتصادی همه ابعاد زیستی را دچار نابسامانی می‌کند، تنظیم اجتماعی سست می‌شود و میزان قانون‌گریزی در جامعه اوج می‌گیرد. به زعم دورکیم، نوسانات شدید اقتصادی که منجر به گردآوری ناگهانی ثروت یا از دست رفتن آن می‌شود، تأثیر قاطع‌تری دارد و از نظر زمانی برای دوران طولانی‌تری فرایند انطباق اجتماعی و اطاعت از قوانین و عرف را به منزله نیروهای اجتماعی کاهش می‌دهد؛ زیرا موجب تغییر ناگهانی ارزش‌های اجتماعی می‌شود و در مردم حالت سردرگمی عارض می‌شود (مؤمنی، ۱۳۸۱: ۳۲ و کلانتری و دیگران، ۱۳۸۴). به طوری که نوسانات شدید اقتصادی و ناهنجاری اقتصادی شکاف طبقاتی را افزایش می‌دهد و در این حالت اکثریت افراد جامعه قادر به تأمین نیازمندی‌های خود نمی‌شوند و در تله فقر گرفتار می‌گردند (چمبرز، ۱۳۷۷: ۸۳) و سعی می‌کنند با توسل به وسایل مختلف در راستای هدف‌گذاری‌های جامعه حرکت نکنند که در نتیجه، انواع قانون‌گریزی‌ها و

قانون شکنی‌ها شکل می‌گیرد. از این رو انتظار می‌رود افراد با پایگاه اجتماعی-اقتصادی مختلف، سطوح مختلفی از قانون‌گرایی را داشته باشند.

نظریه کنترل اجتماعی به متغیرهای خانوادگی و نقش مؤثر سازمان‌ها و نهادهایی نظیر مدرسه و دین توجه داشت و معتقد بود اگر بخواهیم از تمایلات جرم و بزهکاری جلوگیری شود، می‌باید همه افراد اعم از جوان و بزرگسال کنترل شوند. این نظریه یکی از عوامل را دین و دینداری و تقید افراد می‌داند (سلیمی و داوری، ۱۳۸۶: ۳۹۰). دین از طریق پابندی فرد به مجموعه‌ای از معیارهای هنجاری که با ضمانت‌های اجرایی و اجتماعی همراه است به منزله نوعی مکانیسم کنترل بیرونی عمل می‌کند. این ضمانت‌ها در بستر کنش متقابل میان دینداران و در خلال فرایندهای مانند نفوذ اجتماعی، یادگیری، همنشینی یا تقویت و گاه در شکل نکوهش‌های اخلاقی جلوه‌گر می‌شوند. سرچشمه این نکوهش نیز اغلب در آموزه‌های دینی است (Burkett, 2001: 449). بنابراین، میزان دینداری، متغیر مستقل دیگر در این پژوهش به حساب آمد.

دیدگاه تربیتی، به تربیت در جایگاه ابزار مهمی برای قانون‌پذیر کردن افراد اشاره دارد. این دیدگاه معتقد است که تربیت مناسب، افراد را هنجارپذیر و قانونمند بار می‌آورد. رسانه ابزاری است که بر تربیت افراد اثر زیادی می‌گذارد، اگر رسانه‌های جمعی به آموزش‌های مناسبی در جهت تربیت افراد به صورتی صحیح و هماهنگ با هنجارهای جامعه بپردازند، میزان قانون‌گرایی افراد در مراحل بعدی زندگی بیشتر خواهد شد.

کلمن قانون‌گرایی به مثابه شکلی از رفتار نظام را، تحلیل درونی رفتار سیستم می‌داند. در این شیوه تبیین رفتار نظام‌های اجتماعی مستلزم بررسی فرایندهای درونی نظام است که اجزای تشکیل‌دهنده واحدهای نظام را در سطحی پایین‌تر از سطح نظام در بر می‌گیرد. در مقابل کسانی که هنجارهای اجتماعی را نقطه آغاز مطالعه نظام اجتماعی قرار می‌دهند، رویکرد کلمن نگاهی انسان‌گرایانه داشته و فرد را نقطه آغاز تحلیل خود محسوب می‌کند (کلمن، ۱۳۷۷: ۱۸-۱۶). با توجه به عقیده کلمن چنین برداشت می‌گردد که نظام‌های اجتماعی دارای انسجام بیشتر، اعتماد اجتماعی بالاتر و هنجارهای اجتماعی مستحکم‌تر و در کل دارای سرمایه اجتماعی بیشتر، مستعد قانون‌گرایی بیشتری هستند.

از آن‌جا که سرمایه اجتماعی شامل جنبه‌های گوناگون ساختار اجتماعی است که کنش

جمعی و روابط میان افراد جامعه را ترویج و تشویق می‌کند، مسلماً نقش قابل توجهی در قانون‌پذیری افراد یا قانون‌گریزی آن‌ها دارد. انتظار تئوریک این است که، افراد دارای سرمایه اجتماعی بالاتر (مشارکت اجتماعی بالاتر، اعتماد اجتماعی بیشتر و هنجارهای اجتماعی باثبات‌تر) به میزان بیشتری گرایش به رعایت قانون خواهند داشت.

بعد از موفقیت‌های چشمگیری که از تبلیغات دکتر گوبلز در آلمان نازی به دست آمد، این عقیده حاصل شد که وسایل ارتباط جمعی^۱ بر عقاید و افکار عمومی اثر می‌گذارند. چاکوتین با مراجعه به الگوی بازتاب شرطی، در این مورد نظریه‌ای ارائه کرده است که تأثیر سریع این پدیده را بر مردم تبیین می‌نماید. بعد از آن، این اندیشه در نظر مردم، چه عادی و چه تحصیل‌کرده، رواج یافت که وسایل ارتباط جمعی قدرتی مافوق تصور دارند و می‌توانند افکار فلسفی و سیاسی را منقلب نموده، شکل تازه‌ای بخشند و به اختیار تمامی رفتارها را هدایت نمایند (کازنو، ۱۳۸۱: ۳۳). «آندرسن» و «یانسن» هم در خصوص وسایل ارتباط جمعی معتقدند که هر مصرف‌رسانه‌ای پیامدی دارد که می‌تواند در درازمدت از طریق تغییر دادن آگاهی، ارزش‌ها و نگرش‌ها و حتی معرفی سبک‌های جدید زندگی به تغییر ساختار جامعه و مدرن کردن آن منجر شود (فاضلی، ۱۳۸۲: ۱۶۷).

نظریه پردازان سه نوع تأثیر یا نفوذ برای وسایل ارتباطی قائل‌اند:

۱- تأثیرات ادراکی^۲ که رابطه نزدیکی با رفتار دارد و مرجعی را برای احساس مردم نسبت به موقعیت‌های مختلف، گرایش‌ها، عقاید و ارزش‌هایشان به وجود می‌آورند.

۲- تأثیرات عاطفی^۳ که شامل مقولات مختلف احساسی و عاطفی مانند علاقه مندی یا احساس تنفر است.

۳- تأثیرات رفتاری^۴، تأثیری است که اکثر مردم در آن سهیم هستند؛ اما میزانی که در آن کنش افراد تحت تأثیر قرار می‌گیرد، اهمیت دارد» (Defleur & Rokeach, 1982: 247 - 249).

1. Mass Media.
2. Cognitive Effects.
3. Affective Effects.
4. Behavioral Effects.

بدین ترتیب، یکی از عواملی که می‌تواند میزان قانونگرایی در جامعه را تحت تأثیر قرار دهد، وسایل ارتباط جمعی است؛ لذا در این تحقیق به منزله یکی از متغیرهای مستقل به شمار رفته است.

با توجه به مباحث نظری و سوابق تجربی مطرح شده، متغیرهای میزان دینداری، میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی، میزان سرمایه اجتماعی، نگرش به قانون و پایگاه اقتصادی-اجتماعی خانواده، به منزله متغیرهای مستقلی که می‌توانند میزان قانونگرایی دانش آموزان را تحت تأثیر قرار دهند، در نظر گرفته شدند.

روش‌شناسی تحقیق

جمعیت آماری تحقیق را کلیه دانش آموزان دوره متوسطه در شهر یزد در سال تحصیلی ۹۰-۸۹ تشکیل می‌دهند. بر اساس آمار اداره کل آموزش و پرورش یزد، دانش آموزان مقطع متوسطه در سال تحصیلی یاد شده ۳۱۷۰۰ نفر بوده‌اند. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران، ۳۸۴ نفر مشخص گردید. همچنین در این تحقیق، از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای و خوشه‌ای به صورت ترکیبی استفاده شده است.

ابزار مورد استفاده در این مطالعه، پرسشنامه محقق ساخته بوده است. پرسشنامه پس از احراز اعتبار و پایایی آن در مراحل مقدماتی تحقیق، برای جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز در مرحله نهایی مورد استفاده قرار گرفت.

متغیرهای مستقل

دینداری

تعریف مفهومی: دینداری عبارت خواهد بود از پذیرش تمام یا بخشی از عقاید، اخلاقیات و احکام دینی به نحوی که شخص دیندار خود را ملزم به تبعیت و رعایت این مجموعه بداند (حشمت یغمایی، ۱۳۸۰: ۱۹۰).

تعریف عملیاتی: شاخص‌سازی متغیر میزان دینداری بر اساس مدل «گلاک و استارک»^۱ است. گلاک و استارک در کتاب ماهیت تعهد مذهبی^۲ گفته‌اند که با وجود تفاوت‌هایی

1 . Glock and Stark.

2 . The Nature Of Religious Commitment.

در ادیان، می‌توان وجوه اشتراکی را بین آن‌ها یافت. این وجوه یا عرصه‌ها، در حقیقت، ابعاد دینداری را تشکیل می‌دهند و عبارتند از: ابعاد اعتقادی، مناسکی، پیامدی، عاطفی، فکری. مرحوم علامه محمدتقی جعفری در ارزیابی مدل گلاک و استارک اظهار می‌دارد: «به نظر می‌رسد که این تقسیم‌بندی درباره جنبه‌های مختلف دینگرایی یکی از عالی‌ترین تقسیم‌بندی‌ها است که در این زمینه انجام شده و لذا توجه به آن برای محققان ضرورت درجه اول را دارد. بدون این تقسیم‌بندی، جامعه‌شناسی دین قطعاً ناقص خواهد بود» (جعفری، ۱۳۷۷: ۸۱).

برخی از پژوهشگران که دینداری یا موضوعات مرتبط با آن را در ایران مورد بررسی قرار داده‌اند (شجاعی زند، سراج زاده، طالبان، انوری، حشمت یغمایی، افشانی، گنجی)، کوشیده‌اند تا ابعاد دینداری مدل یاد شده را بر اسلام منطبق کنند. در این تحقیق نیز برای هر کدام از ابعاد مطرح شده، سه گویه طرح گردید که مجموع امتیاز پاسخگو از این ۱۵ گویه، نشانگر میزان دینداری وی خواهد بود.

میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی

تعریف مفهومی: منظور از وسایل ارتباط جمعی، آن دسته از وسایلی است که در تمدن‌های جدید به وجود آمده و مورد استفاده‌اند و ویژگی اصلی آنان، قدرت و توانایی زیاد و شعاع عمل وسیع است (کازنو، ۱۳۸۱: ۴). در تعریفی دیگر، وسایل ارتباط جمعی، مجموع فنون، ابزار و وسایلی را می‌رساند که از توانایی انتقال پیام‌های ارتباطی حسی، یا اندیشه‌ای در یک زمان به شمار بسیاری از افراد و مخصوصاً در فواصل زیاد برخوردارند (بیرو، ۱۳۶۶: ۲۱۹).

تعریف عملیاتی: برای سنجش این متغیر از پاسخگو پرسیده شد: از وسایل ارتباط جمعی زیر تا چه اندازه استفاده می‌کنید؟ ۱- مطبوعات ۲- اینترنت ۳- ماهواره ۴- تلویزیون ۵- رادیوهای داخلی ۶- رادیوهای خارجی.

گویه‌های این متغیر در طیف شش قسمتی (اصلاً، خیلی کم، کم، متوسط، زیاد، خیلی زیاد) ارزش‌گذاری شد که از ۰ تا ۵ امتیاز به آن اختصاص داده شده است. مجموع امتیازات پاسخگو، میزان استفاده وی از وسایل ارتباط جمعی را مشخص می‌کند. حداقل امتیاز پاسخگو ۰ و حداکثر ۳۰ خواهد بود.

نگرش به قانون

تعریف مفهومی: نگرش به قانون عبارت است از وضعیت احساسی، ادراکی و عاطفی انسان در مواجهه با قانون و هنجارهای رسمی تضمین شده هنگام انجام فعالیت‌های روزمره (صداقت، ۱۳۸۲: ۷).

تعریف عملیاتی: برای سنجش این متغیر مبتنی بر طیف لیکرت ۵ درجه‌ای (کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم)، ۱۲ گویه در پرسشنامه گنجانده شد که مجموع امتیازات پاسخگو از این گویه‌ها، نشان دهنده نگرش فرد به قانون است.

پایگاه اقتصادی اجتماعی

تعریف مفهومی: پایگاه اقتصادی - اجتماعی «مقام فرد یا گروه است، با توجه به توزیع شأن در یک نظام اجتماعی و در مواردی تلویحاً با در نظر گرفتن چگونگی توزیع حقوق، مسئولیت‌ها، قدرت و اقتدار در چارچوب همان نظام، نظیر اصطلاحاتی چون پایگاه بالا، پایین و...» (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۷۲۹).

تعریف عملیاتی: سه روش عمده در بررسی ساختار طبقاتی جامعه به کار می‌روند. این روش‌ها عبارتند از روش اشتهازی، ذهنی، عینی (کوئن، ۱۳۷۶: ۱۷۹). در این تحقیق، از روش عینی استفاده شده است. این روش از دقت بالاتری برخوردار است و معمولاً در تحقیقات پیمایشی از همین روش استفاده می‌شود. به منظور سنجش پایگاه اقتصادی - اجتماعی، شاخص‌های مختلفی نظیر نوع منزل مسکونی، سطح تحصیلات والدین و میزان درآمد ماهیانه خانواده مورد سنجش قرار گرفت.

سرمایه اجتماعی

تعریف مفهومی: «سرمایه اجتماعی» تعریف واحدی ندارد و با توجه به حوزه‌های مختلفی که مورد توجه قرار گرفته سیاست، اقتصاد، جامعه‌شناسی، روانشناسی و نیز با توجه به رویکردهای متفاوت به تعریف‌های متعدد و متفاوتی از آن به عمل آمده است. در تحقیق حاضر پس از مرور تعاریف مختلف ارائه شده درباره سرمایه اجتماعی، تعریف زیر پیشنهاد می‌شود: سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از شبکه‌ها، هنجارها، ارزش‌ها و درکی است که همکاری درون گروه‌ها و بین گروه‌ها را در جهت کسب منافع متقابل تسهیل می‌کند و

این نوع از سرمایه را معمولاً با نرخ مشارکت افراد در زندگی جمعی و وجود عامل اعتماد در بین آنان بیان می‌کنند.

تعریف عملیاتی: برای سنجش سرمایه اجتماعی، ابتدا ابعاد سرمایه اجتماعی (اعتماد اجتماعی، شبکه اجتماعی و هنجارهای اجتماعی) مشخص گردید و بر اساس این ابعاد، تعدادی گویه در پرسشنامه گنجانده شد (برای توضیحات بیشتر ر.ک افشانی و دیگران، ۱۳۹۰).

متغیر وابسته: میزان قانونگرایی

تعریف مفهومی: در تعریف قانون آمده است: قانون عبارت از قواعد و قوانینی است که توسط نمایندگان رسمی و مشروع مردم تهیه می‌شود و از قدرت و ضمانت اجرایی برخوردار است (فکور، ۱۳۷۸: ۹۴).

رعایت یا عدم رعایت قانون، همانند سکه دورویی است که اگر فرد قانون را رعایت کند قانونگرا و اگر رعایت نکند قانون‌گریز معرفی می‌گردد.

تعریف عملیاتی: برای سنجش میزان قانونگرایی، قانونگرایی از دو جنبه مورد بررسی قرار می‌گیرد: یکی قانونگرایی عام رعایت هنجارهای اجتماعی در خارج از محیط مدرسه و دیگری قانونگرایی خاص یعنی رعایت قوانین در مدرسه.

در مورد قانونگرایی عام، پس از بررسی‌های مختلف، مقرر گردید نقض برخی هنجارهای اجتماعی از سوی پاسخگویان مورد بررسی قرار گیرد. از این رو، لازم است هنجارهایی مورد سؤال واقع شود که همه پاسخگویان در معرض آن واقع شده باشند یا حداقل امکان قرار گرفتن در موقعیتش را داشته باشند. گویه‌هایی که این بعد از قانونگرایی را می‌سنجند، در جدول شماره ۲ آورده شده است.

برای سنجش میزان قانونگرایی در محیط مدرسه (قانونگرایی خاص) نیز تعدادی از هنجارهایی که رعایت آن در مدرسه نیاز است، در اختیار پاسخگو قرار داده شد و از وی خواسته شد در قالب طیف لیکرت، میزان رعایت آنها را (از خیلی کم تا خیلی زیاد) مشخص کند. گویه‌هایی که این بعد از قانونگرایی را می‌سنجند، در جدول شماره ۳ آورده شده است.

اعتبار و پایایی ابزار

در این تحقیق، از اعتبار محتوایی استفاده شده است. همچنین با استفاده از داده‌های آزمون مقدماتی (پیش‌آزمون)، میزان آلفای کرونباخ برای سازه‌های مختلف محاسبه شده که چون میزان آلفا در همه موارد از ۰/۷ بیشتر شده است، حکایت از همبستگی درونی گویه‌ها و مطلوبیت پایایی ابزار تحقیق دارد.

جدول شماره ۱- ضریب آلفای کرونباخ برای محاسبه پایایی ابزار تحقیق

میزان آلفا	سازه
۰/۸۶۱۳	میزان قانونگرایی
۰/۷۴۹۱	دینداری
۰/۷۱۱۸	نگرش به قانون
۰/۸۵۷۲	سرمایه اجتماعی

یافته‌ها

۵۰ درصد (۱۹۲ نفر) از پاسخگویان تحقیق را دانش‌آموزان دختر و ۵۰ درصد دیگر (۱۹۲ نفر) را دانش‌آموزان پسر تشکیل می‌دهند.

۳۲ درصد دانش‌آموزان مورد مطالعه در پایه اول، ۲۵/۵ درصد در پایه دوم، ۲۲ درصد در پایه سوم و ۲۰/۵ درصد در پایه چهارم یا پیش‌دانشگاهی مشغول تحصیل بوده‌اند.

همان‌طور که قبلاً اشاره شد قانونگرایی در این پژوهش از دو جنبه عام و خاص مورد بررسی قرار گرفته است. قانونگرایی عام دربرگیرنده مواردی است که از همه شهروندان اعم از دانش‌آموز و غیر دانش‌آموز انتظار می‌رود.

داده‌های جدول شماره ۲ بیانگر این است که میزان قانونگرایی عام در بین دانش‌آموزان در حد متوسط بوده است. برای مثال، به چند مورد از سؤالاتی که در این زمینه پرسیده شد، بیش از نیمی از دانش‌آموزان، به گویه‌های مرتبط با قانون‌گریزی پاسخ منفی داده‌اند.

قانونگرایی خاص درباره رفتارهای مورد انتظار از یک دانش‌آموز در محیط مدرسه و یا مورد مرتبط با آن است.

جدول شماره ۲- توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب گویه‌های قانونگرایی عام

خبر	بله	گویه‌های قانونگرایی عام
۵۳/۱	۴۶/۹	۱- اگر موقعیتش پیش بیاید، در مکانی (مانند امامزاده، موزه، ...) که عکس برداری ممنوع است، عکس می‌گیرد؟
۵۶/۸	۴۳/۲	۲- اگر سی‌دی (CD) یک فیلم جذاب که کپی آن ممنوع است به دستتان برسد، آیا آن را کپی می‌کنید؟
۷۱/۱	۲۸/۹	۳- اگر کار مهمی داشته باشید، سعی می‌کنید در صف (نان، بانک و ...) از دیگران جلو بزنید؟
۶۲/۸	۳۷/۲	۴- اگر بدانید یک کالا قاچاق است، ولی ارزانتر است، آیا آن را می‌خرید؟
۶۰/۱	۳۹/۸	۵- اگر شما عجله داشته باشید و چراغ خط عابر پیاده، قرمز باشد، از خیابان رد می‌شوید؟
۵۳/۵	۴۶/۵	۶- اگر برای رد شدن از خیابان پل هوایی زده باشند و شما عجله داشته باشید، آیا بدون توجه به پل از خیابان رد می‌شوید؟

جدول شماره ۳- توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب گویه‌های قانونگرایی خاص

خیلی زیاد	زیاد	تاحدی	کم	خیلی کم	اصلاً	گویه‌های قانونگرایی خاص (مدرسه)
۳۰/۳	۲۴/۸	۱۵/۱	۹/۹	۱۰/۷	۹/۱	۱) ورود و خروج به موقع از کلاس
۷/۳	۹/۴	۱۵/۹	۱۵/۹	۲۲/۸	۲۸/۷	۲) دیر رسیدن به مراسم صبحگاه مدرسه
۶/۶	۸/۵	۱۱/۷	۱۴/۶	۱۹/۱	۳۹/۵	۳) همراه داشتن لوازم غیر ضروری در مدرسه
۱۱/۰	۶/۰	۱۱/۷	۱۰/۲	۱۲/۰	۴۹/۱	۴) همراه داشتن تلفن همراه در مدرسه
۵/۰	۵/۵	۱۱/۳	۶/۳	۱۵/۲	۵۶/۸	۵) همراه داشتن سی‌دی در مدرسه
۳/۹	۵/۵	۱۰/۵	۱۴/۷	۲۷/۶	۳۷/۶	۶) تأخیر در رفتن به کلاس درس
۵/۶	۵/۰	۱۱/۶	۱۴/۳	۲۴/۹	۳۸/۶	۷) درگیری لفظی با سایر دانش‌آموزان
۳/۱	۴/۵	۷/۱	۱۲/۸	۲۳/۰	۴۹/۵	۸) درگیری فیزیکی با سایر دانش‌آموزان
۱/۸	۲/۹	۷/۹	۷/۹	۱۲/۶	۶۶/۸	۹) درگیری لفظی با مربیان
۱/۸	۳/۱	۲/۶	۵/۸	۷/۹	۷۸/۷	۱۰) درگیری فیزیکی با مربیان
۶/۶	۷/۱	۱۰/۵	۹/۲	۱۸/۱	۴۸/۶	۱۱) خط کشیدن و یادگاری نوشتن بر روی دسته صندلی
۵/۰	۳/۹	۸/۷	۷/۱	۱۳/۴	۶۱/۸	۱۲) خط کشیدن بر روی دیوار و خراب کردن گچ دیوار

خیلی زیاد	زیاد	تاحدی	کم	خیلی کم	اصلاً	گویه‌های قانونگرایی خاص (مدرسه)
۴/۷	۵/۸	۸/۱	۱۱/۸	۲۴/۹	۴۴/۸	۱۳) استفاده بیهوده از گچ و ماژیک
۴/۳	۴/۰	۱۱/۲	۹/۹	۱۸/۹	۵۱/۷	۱۴) استفاده از آویزها و زیور آلات
۴۵/۶	۲۶/۴	۷/۱	۶/۳	۶/۱	۸/۴	۱۵) رعایت ادب نسبت به مدیر، معاون، معلمان و سایر کارکنان مدرسه
۴۴/۲	۲۷/۱	۱۲/۱	۵/۴	۴/۸	۶/۴	۱۶) پوشیدن لباس مناسب مدرسه
۱۰/۸	۸/۹	۱۲/۴	۱۱/۳	۲۰/۳	۳۶/۳	۱۷) صحبت کردن سر کلاس و بر هم زدن نظم کلاس
۲/۶	۲/۴	۴/۲	۴/۲	۶/۰	۸۰/۶	۱۸) خرید و فروش در مدرسه (سیگار، سی دی،...)
۲۱/۶	۲۴/۷	۱۲/۹	۸/۲	۷/۴	۲۵/۳	۱۹) حفظ و نگهداری اموال و تجهیزات مدرسه
۴/۲	۳/۴	۵/۲	۲/۹	۳/۶	۸۰/۷	۲۰) استعمال دخانیات در مدرسه

قانونگرایی دانش‌آموزان در محیط مدرسه در وضعیت مطلوبی قرار دارد. برای مثال، از دانش‌آموزان درباره «خط کشیدن و یادگاری نوشتن بر روی دسته صندلی» سؤال شد که مجموعاً ۱۳/۷ درصد، گزینه خیلی زیاد و زیاد را انتخاب کردند؛ در حالی که ۶۷ درصد گزینه خیلی کم و اصلاً را انتخاب نمودند. تنها ۵ درصد از دانش‌آموزان در حد زیاد و خیلی زیاد در مدرسه به خرید و فروش مواردی مثل سیگار و سی دی می‌پرداختند در حالی که بیش از ۸۰ درصد آن‌ها اصلاً این کار را نمی‌کردند. «درگیری فیزیکی با سایر دانش‌آموزان» یکی دیگری از سؤالاتی بود که در حوزه قانونگرایی خاص پرسیده شد. نتایج این سؤال نشان داد که تنها ۷/۶ گزینه خیلی زیاد و زیاد را انتخاب کردند؛ در حالی که ۷۰ درصد گزینه خیلی کم و اصلاً را انتخاب نمودند. از دیگر سؤالات قانونگرایی خاص، «تأخیر در رفتن به کلاس درس» بود که در پاسخ به این سؤال کمتر از ۱۰ درصد دانش‌آموزان گزینه خیلی زیاد و گزینه زیاد را انتخاب کردند؛ در حالی که بیش از ۶۳ درصد از آنها گزینه خیلی کم و اصلاً را انتخاب نمودند.

برای مقایسه میزان قانونگرایی دانش‌آموزان دختر و دانش‌آموزان پسر، از آزمون تی^۱

1. t-test.

استفاده شده است. خروجی آزمون تی در جدول شماره ۴ نشان داده شده است:

جدول شماره ۴- خروجی آزمون تی برای مقایسه میانگین میزان قانونگرایی در گروه‌های مختلف

متغیر	گروه‌ها	میانگین	انحراف معیار	درجه آزادی	تی	سطح معنی‌داری
جنسیت	پسر	۷۵/۲۸	۱۶/۳۷۵	۳۲۱	۲/۵۰۲	۰/۰۱۳
	دختر	۷۹/۸۵	۱۶/۴۴۶			

خروجی این آزمون نشان می‌دهد که بین دانش آموزان دختر و پسر به لحاظ میزان قانونگرایی، تفاوت معنی‌داری وجود دارد. تی محاسبه شده برای جدول مزبور برابر ۲/۵۰۲ شده است که از مقدار تی جدول با در نظر گرفتن پنج درصد خطا بزرگتر است ($0.05 < P$). از این رو، می‌توان فرض صفر را رد کرد. به عبارت دیگر میزان قانونگرایی دانش آموزان دختر بیش از دانش آموزان پسر است. برای آزمون تفاوت میزان قانونگرایی بر حسب پایه تحصیلی از آزمون تحلیل واریانس استفاده شده است.

جدول شماره ۵- خروجی آزمون تحلیل واریانس برای آزمون تفاوت میزان قانونگرایی بر حسب پایه تحصیلی

متغیر	سطوح	میانگین	میانگین مربعات		F	سطح معنی‌داری
			بین گروهی	درون گروهی		
پایه تحصیلی	اول	۷۷/۰۷	۶۶۸/۶۵۰	۲۷۰/۶۳۲	۲/۴۷۱	۰/۰۶۲
	دوم	۷۶/۴۷				
	سوم	۸۲/۰۵				
	چهارم	۷۵/۲۰				

با توجه به اطلاعات جدول شماره ۵، مقدار ($F = 2/471$) و سطح معنی‌داری ($sig = 0/062$)، مشخص می‌شود که تفاوت معنی‌داری بین میزان قانونگرایی بر حسب پایه تحصیلی وجود ندارد.

با توجه به اینکه سایر متغیرها در سطح رتبه‌ای یا فاصله‌ای اندازه‌گیری شده است، متناسب با نوع متغیر از آزمون اسپیرمن یا پیرسون استفاده شده است.

جدول شماره ۶- خروجی ضریب همبستگی برای آزمون رابطه متغیرهای مختلف با میزان قانونگرایی

متغیر	آزمون	ضریب	سطح معنی‌داری
میزان تحصیلات پدر	ضریب اسپیرمن	۰/۲۵۹	۰/۰۰۰
میزان تحصیلات مادر	ضریب اسپیرمن	۰/۱۷۷	۰/۰۰۳
پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده	ضریب پیرسون	۰/۲۵۱	۰/۰۰۰
میزان دینداری	ضریب پیرسون	۰/۲۲۹	۰/۰۰۰
میزان استفاده از رسانه‌های جمعی	ضریب پیرسون	-۰/۲۱۰	۰/۰۰۰
میزان سرمایه اجتماعی	ضریب پیرسون	۰/۲۱۵	۰/۰۰۱
نگرش به قانون	ضریب پیرسون	۰/۳۴۱	۰/۰۰۰

همان گونه که در جدول شماره ۶ ملاحظه می‌شود به غیر از متغیر میزان استفاده از رسانه‌های جمعی، رابطه سایر متغیرها با میزان قانونگرایی مثبت و معنی‌دار بوده است. به عبارت دیگر هر چه میزان تحصیلات پدر و مادر و همچنین پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده افزایش پیدا کند، میزان قانونگرایی نیز افزایش پیدا می‌کند. با افزایش میزان دینداری، میزان قانونگرایی نیز افزایش پیدا می‌کند بالا رفتن سرمایه اجتماعی باعث افزایش میزان قانونگرایی می‌شود و سرانجام، هر چه نگرش فرد به قانون مثبت‌تر باشد میزان قانونگرایی وی نیز بیشتر خواهد بود.

رگرسیون چندگانه برای سنجش اثر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته

در یک جمع‌بندی از آزمون‌های مطرح شده، رگرسیون چندگانه تأثیر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته با روش گام به گام^۱ بررسی می‌شود:

از مجموع متغیرهای وارد شده در معادله رگرسیون، ۳ متغیر مستقل تأثیر معنی‌داری بر متغیر وابسته داشته‌اند. از بین متغیرهای باقیمانده در مدل رگرسیون، نگرش به قانون، میزان

1. Stepwise.

استفاده از رسانه‌های جمعی و پایگاه اقتصادی اجتماعی در مجموع بیشترین تأثیر را بر میزان قانونگرایی داشته‌اند.

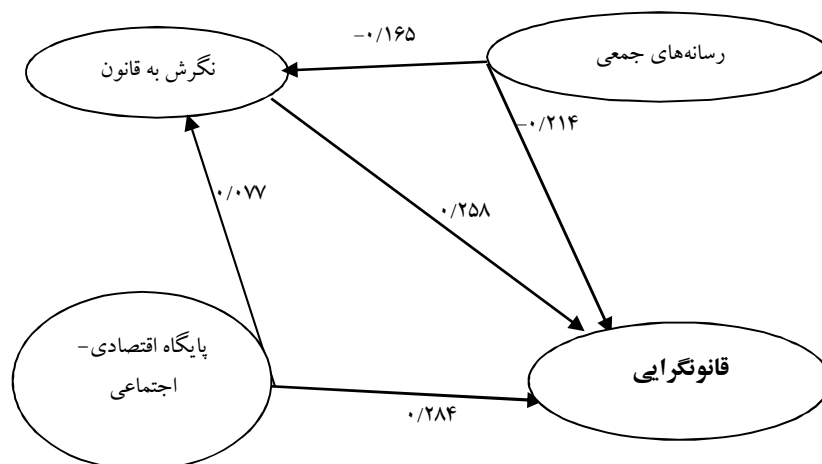
جدول شماره ۷- رگرسیون تأثیر متغیرهای اثرگذار بر میزان قانونگرایی

متغیر	ضرایب استاندارد نشده		خطای معیار	B	معنی‌داری	سطح
	t	ضرایب استاندارد نشده (Beta)				
نگرش به قانون	۰/۵۹۲	۰/۲۵۸	۰/۱۴۲	۰/۱۴۲	۰/۰۰۰	۴/۱۵۵
استفاده از رسانه‌های جمعی	-۰/۷۱۲	-۰/۲۱۴	۰/۲۰۶	-۰/۷۱۲	۰/۰۰۱	-۳/۴۵۰
پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده	۰/۰۵۰	۰/۲۸۴	۰/۰۱۱	۰/۰۱۱	۰/۰۰۰	۴/۶۱۱

بر اساس اطلاعات جدول شماره ۷، متغیر پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده در بین متغیرهای مستقل، بیشترین تأثیر را بر میزان قانونگرایی دانش آموزان دارد.

مدل تحلیل مسیر

نمودار شماره ۱ رابطه بین متغیرهای مختلف را نشان می‌دهد. بر اساس اطلاعات نمودار مزبور نگرش به قانون بیشترین تأثیر را بر میزان قانونگرایی دانش آموزان دارد.

نمودار شماره ۱. مدل تحلیل مسیر رابطه متغیرهای مستقل با میزان قانونگرایی

نتایج محاسبات انجام شده به منظور تعیین ضرایب هر یک از متغیرهای مستقل مورد بررسی در جدول شماره ۸ آورده شده است:

جدول شماره ۸- اثرهای مستقیم و غیرمستقیم و کل متغیرهای مستقل بر میزان قانونگرایی

کل ^۱	نوع اثر		متغیرهای مستقل
	غیرمستقیم ^۳	مستقیم ^۲	
۰/۲۵۸	-	۰/۲۵۸	نگرش به قانون
-۰/۲۱۵	-۰/۰۴	-۰/۲۱۴	استفاده از رسانه‌های جمعی
۰/۳۰۴	۰/۰۲۰	۰/۲۸۴	پایگاه اقتصادی اجتماعی
	ضریب همبستگی چندگانه ^۴	ضریب تعیین ^۵	ضریب تعیین تعدیل شده ^۶
	۰/۴۶۳	۰/۲۱۵	۰/۲۰۴

با استفاده از واریانس ترکیب خطی متغیرهای مستقل می‌توان ۲۰/۴ درصد از واریانس میزان قانونگرایی را توضیح داد. مابقی تغییرات متغیر وابسته به دلیل پیچیده و چندبعدی بودن متغیر وابسته تحقیق یعنی میزان قانونگرایی و همچنین به حساب نیامدن برخی از متغیرهایی است که بر این متغیر تأثیرگذار هستند.

بحث و نتیجه‌گیری

تحقیق حاضر به منظور سنجش میزان قانونگرایی دانش‌آموزان دوره متوسطه و عوامل مؤثر بر آن انجام شد.

بر اساس نتایج، میزان قانونگرایی دانش‌آموزان دختر بیش از دانش‌آموزان پسر بوده است. این یافته با یافته‌های پژوهش علیخواه (۱۳۸۱) همخوانی دارد. وی به این نتیجه رسیده بود که متغیر جنسیت با رعایت قانون رابطه دارد به طوری که زنان از مردان قانونگراترند.

- 1 . Total Effect.
- 2 . Direct Effect.
- 3 . Indirect Effect.
- 4 . R.
- 5 . R Square.
- 6 . Adjusted R Square.

بر اساس یافته‌ها، هر چه پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده افزایش پیدا کند، میزان قانونگرایی نیز افزایش پیدا می‌کند. پژوهش محسنی (۱۳۷۸) نشان داد کسانی که خانوار خود را از نظر رفاه در سطح پایین‌تری ارزیابی می‌کنند، مخالفت بیشتری با عدم اطاعت از قانون ابراز کرده‌اند. وی در پژوهش دیگری (۱۳۷۹) موقعیت طبقاتی بالا را بر نوع پاسخ به سؤال «تا چه حد موافقید که از هر قانونی نباید اطاعت کرد؟» نتیجه گرفت. نتایج پژوهش علی محسنی (۱۳۸۴) نیز نشان داد گروه‌های کم درآمد و محروم جامعه گرایش بیشتری به نقض هنجارها و قوانین جامعه دارند.

در این پژوهش، رابطه میزان استفاده از رسانه‌های جمعی با میزان قانونگرایی، معکوس بود. تحقیق محسنی (۱۳۷۸) نشان داد با کاربرد بیشتر رسانه‌ها و مطبوعات توجه به قانون بیشتر می‌شود، اما استفاده از نوآرهای ویدیویی در برخی از افراد گرایش به عدم اطاعت از قانون را تقویت می‌کند. همچنین محسنی (۱۳۷۹) در پژوهش خود افزایش تماس با رسانه‌ها را بر نوع پاسخ به سؤال «تا چه حد موافقید که از هر قانونی نباید اطاعت کرد؟» نتیجه گرفت.

یافته‌ها بیانگر این بود که هر چه میزان سرمایه اجتماعی افزایش پیدا کند میزان قانونگرایی نیز افزایش پیدا می‌کند. یافته‌های پژوهش کلانتری و دیگران (۱۳۸۴) نیز نشان داد قانونگرایی به متغیر مشارکت اجتماعی که از ابعاد اصلی سرمایه اجتماعی است بستگی دارد. به طوری که هر چه سطح مشارکت اجتماعی شهروندان بالاتر باشد، به همان مقدار نیز قانونگرایی آنان بالاتر است.

می‌توان گفت بین قانون‌پذیری و میزان مشارکت اجتماعی رابطه مستقیمی وجود دارد. افرادی که درجه قانون‌پذیری آن‌ها بیشتر است، معمولاً در بسیاری از امور اجتماعی عام‌المنفعه مشارکت می‌کنند. باید توجه داشت که ارزش‌های فرهنگی، پیش‌نیاز اساسی برای وصول به مشارکت اجتماعی محسوب می‌شود (علی محسنی، ۱۳۸۴: ۶).

بر اساس نتایج، هر چه نگرش به قانون مثبت‌تر باشد میزان قانونگرایی نیز افزایش می‌یابد. تحقیق دیگری که در مورد «بررسی میزان قانون‌پذیری و عوامل مؤثر در آن» در شهرستان تبریز توسط دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی استان آذربایجان شرقی در بهار سال ۱۳۷۵ انجام گرفت، نیز نشان داد که بین درجه قانون‌پذیری پاسخگویان و نگرش آن‌ها

در مورد رعایت مردم از مقررات راهنمایی و رانندگی، رعایت انضباط اجتماعی و رعایت ساعات کار در ادارات، پرداخت به موقع مالیات، پرداخت به موقع هزینه آب و برق و تلفن و گاز و رعایت حقوق همدیگر، رابطه معنی داری هست. همچنین پژوهش کلانتری و دیگران (۱۳۸۴) نشان داد میزان قانونگرایی به نگرش به قانون بستگی دارد.

با توجه به دستاوردهای تحقیق و مشاهدات و تجربیات تیم تحقیق، موارد زیر پیشنهاد می شود:

- بر اساس نتایج تحقیق، رابطه مستقیم و معنی داری بین میزان سرمایه اجتماعی و میزان قانونگرایی دانش آموزان وجود داشت. دو رکن اصلی سرمایه اجتماعی، مشارکت اجتماعی و اعتماد اجتماعی است. از این رو، ضروری است در تقویت این دو رکن، اهتمام جدی به عمل آید. به کارگیری دانش آموزان در امور مختلف مدرسه، یکی از مهمترین راهکارهای افزایش مشارکت اجتماعی و به تبع آن افزایش سرمایه اجتماعی است. دانش آموز باید مدرسه را از آن خود بداند و مسئولیت های مختلف آن را به عهده بگیرد؛ از این طریق هم احساس مؤثر بودن می کند و در آینده عنصر مفیدی برای جامعه خواهد بود و هم اداره مدرسه سهلتر خواهد شد. از طرفی از آن جا که مورد اعتماد مسئولین مدرسه قرار گرفته، احساس خوبی خواهد داشت و به جامعه پذیر کردن مطلوب او و در نتیجه قانونگراتر شدن وی کمک شایانی خواهد نمود.

- نتایج تحقیق نشان داد که هر چه نگرش به قوانین مثبت تر بود، میزان قانونگرایی نیز بیشتر بود. آشنایی با کارکردها و فواید قانون می تواند نقش مهمی در افزایش قانونگرایی دانش آموزان ایفا نماید. اگر فرد بداند که قوانین برای تسهیل در زندگی اجتماعی وضع شده است، به راحتی به آنها عمل می کند و حتی برای ترویج آنها خواهد کوشید. از این رو، ضروری است در مراسم صبحگاه و حتی در لابه لای مطالب آموزشی، ضرورت عمل به قوانین به دانش آموزان گوشزد شود.

- لازم است اهمیت قانونگرایی در مدرسه بزرگ نمایی شود. برای مثال، می توان در هر کلاس یک ساعت را به عنوان زنگ قانون تعیین کرد. به عبارت دیگر، هر ماه یک بار (یا هر فاصله زمانی معین دیگر) در حد یک ساعت برای دانش آموزان درباره اهمیت قانونگرایی صحبت شود و برخی از مفاد قانونی نیز یادآوری گردد.

- قانون‌گریزی براساس عمل خنثی‌سازی تشدید می‌شود، بنابراین لازم است از طریق اطلاع‌رسانی موارد قانون‌گریزی همراه با پیامدهای آن برای افراد از طریق تابلوهای اعلانات مدارس گزارش شود، تا در نزد افراد، پیامدهای منفی قانون‌گریزی بیش از پیامدهای مثبت آن جلوه نماید.
- شهروند‌گرایی و مهارت‌های شهروندی در پیشگیری از اعمال قانون‌گریزانه اهمیت بسزایی دارد. بنابراین لازم است تا از طریق فعال‌سازی انجمن‌ها و شوراهای دانش‌آموزی برای دانش‌آموزان، بتوان الگوی ارتباطات غیررسمی و هنجارمند را فراهم آورد، تا از این طریق نظارت‌های غیررسمی جایگزین نظارت رسمی گردد.
- پیشنهاد می‌شود به دلیل محدودیت منابع و امکانات برای توجه مناسب به همه نیازهای دانش‌آموزان، از طریق نیازسنجی و بسیج دانش‌آموزان فعال و خلاق، به مشارکت آنها در برنامه‌ریزی در امور مدرسه توجه شود؛ تا افراد احساس تعلق بیشتری به محیط مدرسه و تعاملات خود در آن محیط داشته باشند و از مصادیق قانون‌گریزی کاسته شده، احساس تعهد و تعلق به مدرسه افزایش یابد.
- از طریق اجتماعی شدن و جامعه‌پذیری است که افراد شیوه‌های مختلف زندگی در جامعه را می‌پذیرند، شخصیت کسب می‌کنند و در جایگاه عضوی جدید در جامعه، آماده عمل می‌شوند. افراد یاد می‌گیرند خودشان را با سیستم جدید انطباق و رفتاری مطابق با انتظارات جامعه انجام دهند.
- در همین راستا لازم است در فرایند جامعه‌پذیری نکات زیر را مد نظر قرار داد:
 - دادن آموزش‌های لازم به دانش‌آموزان، متناسب با سن و میزان تحصیلات آنها از همان سال ورود به مدرسه تا زمان فارغ‌التحصیلی (نکته‌ای که اکنون به میزان کم رعایت می‌شود، ولی نیاز است به شدت تقویت گردد).
 - بهبود در نظام آموزش و همگام کردن آن با ایجاد فرهنگ قانون‌پذیری در جامعه، از طریق گنجاندن دروس مرتبط با قانون و قانون‌پذیری در کتب درسی.

- برای تقویت، حمایت و اجرای قانون، باید علاوه بر ضمانت اجرایی منفی، از تشویق و ارائه جوایز برای دانش آموزانی که قانون را رعایت می کنند، استفاده کرد.

- اجرای قوانین و لزوم پایبندی به آن باید یک اصل همگانی شناخته شود و از تبعیض در اجرای قانون شدیداً اجتناب گردد.

در پایان شایان ذکر است که این پژوهش تعدادی از متغیرهای مؤثر بر قانونگرایی دانش آموزان را مورد بررسی قرار داده است؛ لذا پیشنهاد می گردد محققین در پژوهش های بعدی متغیرهای دیگری نظیر نقش مدرسه، معلمان و کتاب های درسی در میزان قانونگرایی دانش آموزان را بررسی کنند.

کتابنامه

- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۷۹). آینده نگری: مردم تهران، نگرانی ها و آینده. تهران: دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- افشانی، سیدعلیرضا؛ مهربان پارسامهر و محمد نوریان نجف آبادی (۱۳۹۰). «مقایسه میزان سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه یزد و اصفهان»، تحلیل اجتماعی نظم و نابرابری اجتماعی، شماره ۴ (۶۰)، بهار و تابستان ۱۳۹۰: ۱۸۰-۱۵۷.
- تنهایی، حسین ابوالحسن (۱۳۷۹). درآمدی بر نظریه ها و مکاتب جامعه شناسی. چاپ چهارم، گناباد: مرندیز. چمبرز، رابرت (۱۳۷۷). توسعه روستایی، اولویت بخشی به فقرا (ترجمه مصطفی از کیا). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- خوش فر، غلامرضا (۱۳۷۸). «نقش امنیت در تحقق قانونگرایی در جامعه»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۴۴-۱۴۳: ۱۰۱-۹۶.
- دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی استان آذربایجان شرقی (۱۳۷۵). بررسی میزان قانون پذیری و عوامل مؤثر در آن در شهر تبریز. تبریز: دبیرخانه شورای فرهنگی عمومی استان آذربایجان غربی.
- دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی استان آذربایجان غربی (۱۳۷۵). بررسی نگرش مردم ارومیه نسبت به قانون و روحیه قانون پذیری. ارومیه: دبیرخانه شورای فرهنگی عمومی استان آذربایجان غربی.
- دفتر طرح های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۸۳). ارزش ها و نگرش های ایرانیان، موج دوم، (۱۳۸۲). تهران: دفتر طرح های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- رازقی سیدابوالحی، نادر (۱۳۷۷). «توسعه اقتصادی، اجتماعی و قانون شکنی». در مجموعه مقالات همایش قانونگرایی و تأثیر آن بر فرهنگ عمومی، ارومیه: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی آذربایجان غربی.

- رضایی، محمد (۱۳۸۴). «میزان، نوع و عوامل مؤثر بر قانون‌گریزی»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، شماره ۳: ۴۷-۶۹.
- سلیمی، علی و داوری، محمد (۱۳۸۶). مجموعه مطالعات کجروی و کنترل اجتماعی؛ جامعه‌شناسی کجروی، ویراست دوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- صالحی، مصطفی (۱۳۷۸). «عوامل و موانع قانونگرایی»، فرهنگ عمومی، شماره ۲۱-۱۱۵: ۱۲۰-۱۰۲.
- صداقت، کامران (۱۳۸۲). بررسی میزان قانونگرایی و قانون‌گریزی شهروندان تبریز و عوامل مؤثر بر آن. پایان نامه دکتری، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- عبداللهی، محمد. (۱۳۷۸). موانع قانونگرایی در ایران، فرهنگ عمومی، شماره ۲۱-۲۰: ۱۳۰-۱۲۶.
- علمی، محمود (۱۳۸۴). «بررسی نقش عوامل اجتماعی مؤثر بر قانونگرایی شهروندان تبریز»، مجله علوم اجتماعی دانشگاه آزاد واحد خلیخال، ۷: ۷۶-۵۱.
- علیخواه، فردین (۱۳۸۱). بررسی میزان پایبندی مردم به قوانین و مقررات. تهران: اداره کل پژوهش‌های اجتماعی و سنجش برنامه‌های صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.
- علی‌محسنی، رضا (۱۳۸۴). «رابطه قانونگرایی با کاهش جرایم»، ماهنامه دادرسی، شماره ۵۱، مرداد و شهریور: ۹-۵ و شماره ۵۲، مهر و آبان: ۳-۶.
- علیوردی‌نیا، علی (۱۳۷۳). میزان قانون‌ستیزی در استان مازندران، ارومیه: دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی استان آذربایجان غربی.
- فاضلی، محمد (۱۳۸۲). مصرف و سبک زندگی. قم: صبح صادق.
- فخرایی، سیروس (۱۳۸۶). «بررسی میزان قانون‌پذیری و عوامل مؤثر بر آن در شهر تبریز»، پیک نور، سال پنجم، شماره اول: ۱۲۲-۱۱۱.
- فردرو، محسن (۱۳۸۰). پایگاه اقتصادی-اجتماعی و مصرف کالاهای فرهنگی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران.
- کازنوی، ژان (۱۳۸۱). جامعه‌شناسی وسایل ارتباط جمعی، ترجمه باقر ساروخانی و منوچهر محسنی، تهران: اطلاعات.
- کوزر، لوئیس (۱۳۷۷). زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، چاپ هفتم، تهران: علمی.
- کلاتتری، صمد، رسول ربانی و کامران صداقت (۱۳۸۴). «ارتباط فقر با قانون‌گریزی و شکل‌گیری آسیب اجتماعی»، رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۱۸: ۲۳-۱.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷). بنیادهای نظریه اجتماعی (ترجمه منوچهر صبوری). تهران: نشرنی.
- مانهایم، کارل (۱۳۵۵). ایدئولوژی و اتوپیا (ترجمه فریبرز مجیدی). تهران: دانشگاه تهران.
- محسنی، منوچهر (۱۳۷۸). «اطاعت از قانون در ایران»، فصلنامه فرهنگ عمومی، شماره ۲۰ و ۲۱: ۸۶-۸۱.

محسنی، منوچهر (۱۳۷۹). بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی-فرهنگی در ایران. تهران: دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی.

مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صداوسیما جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۷). نظرسنجی از مردم تهران درباره میزان قانون‌پذیری و چگونگی رعایت قانون. تهران: مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صداوسیما جمهوری اسلامی ایران.

مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صداوسیما جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۴الف). نظرسنجی از مردم تهران درباره چگونگی رعایت قانون. تهران: مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صداوسیما جمهوری اسلامی ایران.

مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صداوسیما جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۴ب). نظرسنجی از مردم تهران درباره رعایت قانون. تهران: مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صداوسیما جمهوری اسلامی ایران.

مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صداوسیما جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۳). نظرسنجی از مردم تهران درباره رعایت قانون. تهران: مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صداوسیما جمهوری اسلامی ایران.

مؤمنی، پروین (۱۳۸۱). قانون‌گریزی علل و عوامل آن، نشریه وکالت. شماره ۵: ۳۵-۳۱. نیاورانی، صابر (۱۳۸۶). «نسبت دموکراسی و احترام به قانون: پژوهش در مبانی فلسفی احترام به قانون»، حقوق اساسی، ۸: ۲۵۹-۲۷۰.

واحدی، شهرام؛ بدری، رحیم و مصرآبادی، جواد (۱۳۸۸). «بررسی عوامل مؤثر بر قانون‌گرایی شهروندان (مطالعه موردی: شهروندان استان آذربایجان غربی)»، انتظام اجتماعی، سال اول، شماره دوم: ۶۰-۳۷. هانتینگتون، ساموئل (۱۳۷۰). سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی (ترجمه محسن ثلاثی). تهران: نشر علم.

Burkett, Steven R. (2001). Religion and crime in BRYANT, C.D. (ed.) *Juvenile delinquency Philadelphia: Bruner*: 449-451.

Cockerham, W.C. & Cohen, L.E. (1980). "Obedience to Orders: Issues of Morality and Legality in Combat among U.S. Army Paratroopers", *Social Forces*, 28 (4): 1272-1288.

Defleur, Melvin and Rokeach Sandball. (1982). *Theories of Mass Communication*. U.S.A: Longman.

Hull, K. E. (2003). "The Cultural Power of Law and the Cultural Enactment of Legality: The Case of Same-Sex Marriage", *Law and Social Inquiry*, 28(3): 629-657.

Shaw, Clifford R. and McKay, Henry D. (1969). *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago: University of Chicago Press.